

Pijn, verdriet en woede bij ‘christelijke’ incest (1985)

Godsdienst ergerlijk misbruikt

Sieth Delhaas

Hervormd Nederland, 16 maart 1985

Inleiding

Seksueel misbruik van meisjes door mannelijke gezinsleden met bijbel en godsdienst als stok achter de deur. Het kan niet erger en het is haast niet te geloven, maar het gebeurt.

‘Sinds ik in 1982 met vrouwen uit de ‘Vereniging tegen seksuele kindermishandeling binnen het gezin’ begon te praten over onze ervaringen met seksueel geweld, werd het mij steeds duidelijker, dat ik niet alleen op dát gebied ben gekweld, maar dat ik ook in mijn religieuze gevoelens op grove wijze stelselmatig werd verkracht. Jaren achtereen moest ik van mijn moeders’ vader, die tevens mijn verkrachter was, horen, dat vrouwen onreine, slechte zondaressen waren, onbetrouwbare sluwe wezens, die er voortdurend op uit zijn mannen van hun kracht te beroven. Deze lessen werden met verhalen uit de bijbel aangevuld. Zonde, onreinheid en zwakheid waren de vrouwelijke geslachtskenmerken. Dreunend weergalmde in mij de tekst over de grote hoer van Babylon, vijand van Israël, met wie de koningen der aarde hebben gehoereerd’.

Dit vertelt Ineke Jonker, historica, in het voorwoord van het boek ‘Godsdienst en Incest’ dat zij samen met Annie Imbens, feministisch theologe, heeft geschreven. Ook in christelijke milieus worden één op de tien meisjes – van peuters tot volwassen vrouwen – door mannelijke familieleden, opa’s, stiefvaders, ooms en broers, seksueel misbruikt. Voor deze vrouwen spelen christelijke begrippen als zonde, schuld, boete, vergeving, naastenliefde en dienstbaarheid een extra belastende rol, waardoor hun de weg naar verzet of een liefhebbende God vaak voorgoed is afgesneden. Leefde bij Ineke Jonker aanvankelijk de vraag waarom incest in christelijke gezinnen even vaak voorkomt als in niet- christelijke, later veranderde ze haar vraagstelling in: is godsdienst wel bevrijdend voor mensen?

Concentratiekampen

Als men de tien interviews met de vrouwen met incestervaring, die in het onderzoek zijn opgenomen, heeft gelezen, moet dat antwoord eenvoudig zijn: nee. Althans, als dat wat als goddelijke boodschap moet gelden, door mannen aan vrouwen wordt doorgegeven om er hun onderdrukking en minachting van vrouwen in onder te brengen. Men zou kunnen stellen, dat wat de feministische theologie sinds tien jaren heeft getracht duidelijk te maken aan de gevestigde kerken en theologen, namelijk dat het patriarchale christendom onderdrukkend is voor vrouwen, met dit onderzoek wordt bevestigd.

Ineke Jonker richtte in 1983 een oproep aan feministische theologen om samen met haar de theologische kant van de ervaringen van seksueel misbruikte vrouwen in godsdienstige gezinnen te onderzoeken en hierover vragen te stellen aan christelijke kerken. Zij hoopte daarmee de kerken ertoe te brengen in de toekomst een boodschap te verkondigen, die ook kinderen en vrouwen een bevrijdend perspectief heeft te bieden. Aan het eind van het onderzoek, dat door het ministerie van WVC werd gesubsidieerd, schrijven Jonker en Imbens: 'We weten nu, na de gesprekken, dat we niet in staat zijn onder woorden te brengen, hoe destructief de verkondiging en moraal op meisjes gewerkt heeft. We hebben de pijn, het verdriet en de woede, die tijdens de gesprekken naar boven kwamen voor ons gezien' en: 'tijdens het onderzoek waren er momenten, dat wij ons vertwijfeld afvroegen of wij nog wel vragen aan christelijke kerken wilden stellen.'

Wat heeft hen tot die verlegenheid gebracht? Imbens: 'Het meest onthutsend vind ik, dat meisjes in christelijke gezinnen ervaringen opdoen, die vergelijkbaar zijn met die van mensen in concentratiekampen. De daders functioneren in de maatschappij als fatsoenlijke volwassenen en hebben soms een hooggewaardeerd beroep. De daders zijn overwegend nog betrokken bij de kerk en de helft daarvan heeft er een functie in. De geïnterviewden hebben op één uitzondering na de kerk de rug toegekeerd'.

Negentien vrouwen, afkomstig uit rooms-katholieke, hervormde, gereformeerde of gemengd kerkelijke gezinnen, deden mee aan het onderzoek, dat tegelijkertijd een therapeutische functie bleek te gaan vervullen. Voor de meeste vrouwen was het de eerste keer dat zij over hun pijnlijke ervaringen konden praten, - terwijl enkelen toch meermalen in een psychiatrische inrichting verbleven of jarenlang in therapie waren geweest. Nooit hadden zij ook over hun godsdienstige trauma kunnen spreken. Vandaar, dat het interview uitmondde in een groter aantal gesprekken, waarin veel kon worden overdacht, wat eerder was losgemaakt.

Schat aan gegevens

Aan de hand van een uitgebalanceerde vraagstelling hebben de onderzoekers een duidelijk beeld gekregen van wat zich in het leven van de vrouwen (25-57 jaar) en de gezinnen waarin zij opgroeiden, heeft afgespeeld. Daarnaast kwam er ruimte voor positieve gedachten. Zo kregen de slachtoffers tenslotte zicht op de kracht in zichzelf, die hun een mogelijkheid tot overleven heeft geboden.

Gevraagd werd naar het godsdienstig milieu, de dader. De machtsverhoudingen binnen het gezin, de aard van het misbruik, de rol van de moeder, het waarom van het zwijgen, de reacties van de omstanders, de maatschappelijke instellingen, de gevolgen en de reacties op bepaalde godsdienstige begrippen.

De antwoorden zijn uitgewerkt in analyses en conclusies, die een schat aan gegevens bevatten en aanmoedigen tot verder onderzoek. Zoals de auteurs ook zelf aangeven: 'Omdat dit, voor zover wij konden nagaan, de eerste poging is zicht te krijgen op de samenhang tussen godsdienst en incest, moet dit onderzoek worden gezien als een exploratieve verkenning van deze materie.'

De bijbelteksten en onderdrukkende godsbeelden bestonden niet alleen in de hoofden en harten van de misbruikte vrouwen, maar werden met zoveel woorden ook gebruikt door de daders. Durfden de betrokken vrouwen aan vader, broer, oom of opa die haar misbruikte, vragen stellen over het seksuele misbruik, dan kregen ze bijvoorbeeld te horen 'dat alle

vaders dat doen, dat het goed voor haar was, of omdat ze er zelf aanleiding toe gaf en verleidelijk en slecht was als Eva.'

Om God gunstig te stemmen probeerden zij heel volmaakt hun geloof te beleven, zoals hun door hun opvoeders (schoon, kerk en gezin) werd voorgehouden in de hoop dat hij, God, aan het seksueel misbruik een einde zou maken. Naastenliefde oefenden ze tot in de perfectie, maar vergaten de toevoeging 'als jezelf'.

Gemakkelijke prooien

In deze vrouwenlevens mondde dit uit in een absolute zelfverloochening. Het vijfde gebod 'eert uw vader en moeder' behield voor hen zijn geldigheid, ook al maakte vader zijn dochter lichamelijk en geestelijk kapot en al stak moeder geen hand naar haar uit.

Imbens: 'Vrouwen worden door deze benadering van bijbel en godsdienst eerst weerloos gemaakt tot gemakkelijke prooien en vervolgens misbruikt en verkracht.'

Wie zijn de daders? Het zijn de vaders en broers uit gezinnen waar men als rooms-katholiek elke dag naar de kerk moest en als protestant elke zondag. Broers zaten op een seminarie – één is de dader. Vader is dominee, koster, oud-kloosterling en opa leest veel uit de bijbel voor, kiest zelf de teksten en houdt daar preken over.

Buitenstaanders zoeken het kwaad ver van de eigen omgeving. Een reactie als 'maar in de kringen waarin ik verkeer komt het niet voor' of het schuiven van de schuld van protestantse milieus naar katholieke en andersom, toont weinig bereidheid zich werkelijk te bezinnen op wat er schort aan en wat er zou moeten veranderen in de uitleg van een in oorsprong bevrijdende bijbelse boodschap. Als, zoals uit het onderzoek van de klinisch psychologe Nel Draijer (1984) blijkt, één op de zes tot tien vrouwen binnen het gezin seksueel wordt misbruikt, moeten er evenzoveel daders zijn. Bekend is dat veel vaders, broers en opa's verscheidene meisjes uit één familie of gezin misbruiken. Daartegenover staan de gevallen waarin één meisje zowel door vader, twee broers en een stiefbroer wordt misbruikt. Zichzelf geestelijk en lichamelijk gevoelloos maken is meestal de enige ontsnapping, die deze vrouwen rest. Tijdens de gesprekken bleek: 'Praten over de daders kost veel energie. Vrouwen zeiden dat hun keel dichtkneep, dat ze het gevoel hadden te stikken, koud of warm te worden, uit elkaar te vallen of zelfs op te lossen in het niets'.

Het gezin

Het gezin in de vorm zoals wij het kennen kan een bolwerk zijn van machtsmisbruik. Een kleine selectie uit de taferelen die zich binnen de veilige muren kunnen afspelen. Allereerst zijn er de problemen die de slachtoffers met hun moeder hebben. Die blijken veel erger dan die met de dader. De moeders deden hun best het ideaalbeeld van de christenvrouw na te volgen, zoals hun dat vanuit haar kerk werd voorgehouden. Zij modelleerden hun dochters tot eenzelfde karikatuur: onderdanig en dienstbaar. Een moeder die die taak in groot plichtsbesef

uitvoert, wordt daarvoor door haar dochter veroordeeld, terwijl zij die haar die taak oplegden - de godsdienstige spreekbuizen - buiten schot blijven: 'Bedden opmaken, schoenen poetsen, vaders en broers bedienen, dat behoren jullie te doen.'

En vader? Is hij de beschermende figuur zoals kinderen hem doorgaans zien? Als hij zelf de verkrachter is, is het antwoord tamelijk eenvoudig. Als hij echter geen hand uitsteekt als anderen zich aan zijn dochter vergrijpen, wordt zijn rol wat onduidelijk.

Ria: 'Hij werd niet gauw boos, maar hij zei dan: hou op. Ik zag vader als een beschermende figuur. Het gebeurde een keer in de kamer, dat mijn broer mij pakte. Ik begon te schreeuwen en hoopte dat vader zou merken wat er aan de hand was. Maar die las de krant en zei alleen maar: hou op met klieren.'

Als vader een dochter misbruikt, speelt hij vaak de zielige partij, wat het meisje er dan van weerhoudt bescherming bij moeder te zoeken. Vader heeft haar immers verteld, dat moeder spilziek is, of hem kort houdt met zakgeld of séks.

De nadruk, die in deze christelijke kringen wordt gelegd op verantwoordelijkheid heeft evenmin uitwerking gemist. De slachtoffers laten zich in de gesprekken kennen als meisjes, die zich al heel jong verantwoordelijk voelden voor de harmonie in het gezin. Was de stemming in mineur, dan gaven zij al gauw zichzelf daarvan de schuld. Vaders konden dat dan handig in eigen voordeel en een nieuwe seksuele wandaad omzetten. Stilzwijgen over het gebeurde werd afgedwongen met dreigementen variërend van: "Anders kom ik in de gevangenis" tot "anders valt het gezin uit elkaar". Welk kind wil op die manier zijn schuld tegen de almachtige en allesziende God vergroten? De verdeel- en heersmethode blijkt te werken, ook binnen het gezin.

Macht in relaties

Of zij tot wie de schrijfsters hun vragen richten, oren zullen hebben naar deze wanklanken? Een voorproefje kregen zij tijdens hun gesprekken met hulpverleners en pastores, die zij vertelden over hun werk: 'Zij analyseren het gezin steeds in structuren van ouder- en kinderliefde. En benoemen het in termen van onderlinge hulp, gehoorzaamheid en geborgenheid. Vader zorgt als kostwinner voor de financiën en contacten met de maatschappij, terwijl moeder het huishouden verzorgt en de kinderen opvoedt. Vader moet vrouw en kinderen liefdevol begeleiden (...) Zodra ik de gezinsstructuur analyseer in termen van macht, waarbij de beschikbare machtsmiddelen worden benoemd, merk ik terughoudendheid en argwaan bij mijn gesprekspartners. Blijkbaar kunnen de machtsstructuren van de maatschappij wel worden besproken op macro- en mesoniveau, maar is dit voor het gezins- en familieleven, dus op microniveau, onaanvaardbaar. Er rust dus niet alleen een taboe op het spreken over seksueel geweld en over godsdiensttrauma's, maar ook op het spreken over macht in relaties.'

De verstrengeling van een incest- en godsdiensttrauma is voor alle ondervraagde vrouwen herkenbaar. Deze vorm van godsdienst versterkt angst en gewetensnood. Je moet je ouders eren, dus als je vader je verkracht mag je niet opstandig zijn, dat is opstand tegen God. Maar seks buiten het huwelijk is ook zonde. Dit vergroot de onmacht om in verzet te komen. Vrouwen moeten gehoorzaam zijn. Eva was ongehoorzaam en daardoor kwam de hele wereld tot zonde. Een vrouw vertelt, dat zij door haar vader de middag na de verkrachting naar de kerk werd gestuurd om God vergeving te vragen omdat ze tijdens zijn mishandeling had

gehuild en opstandig was geweest. Twaalf van de negentien vrouwen hebben altijd verondersteld, dat hun lijden Gods wil was, “want God is almachtig en als hij dit niet goed zou vinden, had hij wel ingegrepen”. De mogelijkheid, dat God incest als straf voor begane zonden gebruikt of haar juist zo laat lijden “omdat dit misschien een deel van haar kruis is”, werd niet uitgesloten geacht. Vrouw-zijn lijkt binnen deze vorm van christendom verbonden met een onontkoombaar noodlot, want “wat er gebeurt is onvermijdelijk, zij is nu eenmaal een vrouw en wekt daardoor de lusten op bij mannen, en vrouwen zijn er voor de seks van mannen”.’

Vergeving blijkt een al even beladen woord. Dit soort godsdienst dwingt vrouwen haar verkrachter te vergeven, ook als hij geen spijt toont of zelf niet om vergeving vraagt.

Het zal de buitenstaander niet verwonderen, dat zo goed als alle vrouwen, ouder geworden, een dikke punt achter dit geloof hebben gezet, dat ze al worstelend met zichzelf, hun verkrachter en die verminking van God, langzaam uit hun vingers voelden glijden.

Imbens: ‘Eerst richt het gelovige kind zich tot God, haar redder, of Jezus. Veel bidden, bijbel lezen, boete doen, offertjes brengen, biechten.

Deze kinderen proberen op alle mogelijke manieren goed te leven voor God en hun naaste, in de hoop dat de Heer uitkomst biedt uit deze chaos. Als een dader rap vergeving krijgt van kerk en familie als ‘het’ eenmaal uitlekt, kan het slachtoffer zich troosten met de tekst: “De engelen verheugen zich meer om die ene zondaar die zich bekeert dan over de 99 anderen, die hun hele leven hebben getracht goed te leven”. Dus, vraagt ze zich af, om de dader is straks meer vreugde dan om mij?’

Zich van dit religieuze bederf te ontdoen door te zeggen, dat dit achterhaalde verschijnselen zijn, baat niet. De schrijfsters hebben geconstateerd, dat de reden waarom een meisje, dat zich vandaag bij de vereniging meldt, jarenlang heeft gezwegen, dezelfde is als die van de oudere geïnterviewde vrouwen: de patriarchale geloofsbeleving.

Bagatellisering

Het huidige pastoraat en de hulpverlening reageren niet of slecht op de signalen van slachtoffers of op een duidelijke vraag om hulp. Imbens en Jonker stuiten daarbij op twee problemen.

Ten eerste blijkt, dat zowel pastores als vrouwen met incestervaring ook nu nog last hebben van de opvatting, dat mannen recht hebben op de seksualiteit van vrouwen en dat vrouwen in het huwelijk de plicht hebben aan die seksuele behoefte van de man tegemoet te komen. Beiden zijn daardoor vaak verwijtender naar de moeder – die seksueel tekort schoot, waardoor de vader zijn dochter wel moest misbruiken – dan naar de dader.

Een ander punt is de bagatellisering of zelfs ontkenning van het gebeurde. Een voorbeeld van een pastor, die een bepaald gezin goed kent als een meisje hem in vertrouwen neemt: ‘Ik weet, dat pubers kunnen fantaseren, maar wat jij vertelt is onmogelijk.’ Een andere pastor ‘troost’ een vrouw, die bij hem komt met haar verhaal: “Dat het theologisch geen enkel probleem is wanneer broer en zus seksuele spelletjes met elkaar doen.” Niet begrepen hebben deze mannen, dat juist deze vrouwen, die na veel verdriet eindelijk de moed vinden om te spreken, er dringend behoefte aan hebben in hun beleving en ervaring serieus te worden genomen.

Harmoniemodel

Een ander en hedendaags probleem is, dat vooral zogenaamde progressieve of bevrijdingstheologen de pijn van vrouwen afdoen met de verzekering, dat dit soort bijbelexegese allang achterhaald is; dat iedereen weet, dat die verhalen in een andere context moeten worden gelezen en dat dus weer die vrouwen zo dom zijn (geweest) zich

daar nog aan te storen. Geen luisteraar voor de vrouw, geen aanpak van de dader. Zo'n kerk kiest nog altijd voor het harmoniemodel, zoekt voor de gelovigen de verzoening, wil het conflict niet hanteren en de minst machtige, de gekwetste, blijft met het conflict zitten.

Slechts enkele van de misbruikte vrouwen lukt het te overleven, het gevecht voor een ander bestaan door te zetten. Anderen zijn verdwenen en leiden een onzichtbaar bestaan, soms in gesloten afdelingen van psychiatrische inrichtingen. Zij hebben levenslang.

En waar halen die enkelingen de kracht en de moed vandaan? Dat was de slotvraag van de interviews. Het antwoord was verschillend. 'Weinig wordt gedacht aan het geloof van de opvoeding. De vrouwen denken vooral aan 'iets in zichzelf, de bemoediging van vrouwen en de dingen, die het leven veraangenamen'. Conclusie van de schrijfsters: 'Deze antwoorden zijn opvallend als we ons realiseren dat godsdienst het thema van het interview was.' Zij vinden het belangrijk, dat vrouwen de nu gekregen ruimte wordt gelaten zelf op zoek te gaan naar een godsbeeld dat bij haar past, een God, die zij na haar ervaringen misschien kan liefhebben met heel haar ziel, heel haar kracht en heel haar verstand.

Intussen heeft de commissie Projecten in Nederland (een organisatie van religieuzen, S.D.) een startsubsidie verleend, zodat de onderzoeksters een training kunnen starten met vrouwen, die pastorale gesprekken met incestslachtoffers willen voeren.

'Godsdienst en Incest', Annie Imbens en Ineke Jonker, uitgave De Horstink, Amersfoort. Prijs f 29,=.